

**ПРОШЛО И БУДУЋЕ У КУЛТУРИ
СРБА И БУГАРА
МИНАЛО И БЪДЕЦЕ В КУЛТУРАТА
НА СЪРБИ И БЪЛГАРИ**

ПРОШЛО И БУДУЋЕ У КУЛТУРИ СРБА И БУГАРА
МИНАЛО И БЪДЕЩЕ В КУЛТУРАТА НА СЪРБИ И БЪЛГАРИ

Тематски двојезични зборник радова

DOI: <https://doi.org/10.46630/pbk.2024>

Оперативна уредница
Др Маја Д. Стојковић

Рецензенти
Данијела Поповић Николић
Александра Лончар Раичевић
Ценка Николова Иванова
Валерија Живова Тодоров

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ПРОШЛО И БУДУЋЕ У КУЛТУРИ СРБА И БУГАРА

МИНАЛО И БЪДЕЩЕ В КУЛТУРАТА НА СЪРБИ И БЪЛГАРИ

Тематски двојезични зборник радова

Приредила
Проф. др Снежана Божић

Niš, 2024.

(1–19, 2004–2023)

- Трпеза у култури Бугара и Срба* (Велико Трново, 2004)
Комично у култури Срба и Бугара (Ниш, 2005)
Своје и туђе у култури Бугара и Срба (Велико Трново, 2006)
Еротско у култури Срба и Бугара (Ниш, 2007)
Игра у култури Бугара и Срба (Велико Трново, 2008)
Тело и одело у култури Срба и Бугара (Ниш, 2010)
Село и град у култури Бугара и Срба (Велико Трново, 2011)
Име у култури Срба и Бугара (Ниш, 2012)
Време и простор у култури Бугара и Срба (Велико Трново, 2013)
Стварност и фикција у култури Срба и Бугара (Ниш, 2014)
Реч и гест у култури Бугара и Срба (Велико Трново, 2015)
Емоције у култури Срба и Бугара (Ниш, 2016)
Лепота у култури Бугара и Срба (Велико Трново, 2017)
Музика у култури Срба и Бугара (Ниш, 2018)
Политика у култури Бугара и Срба (Велико Трново, 2019)
Обичаји у култури Срба и Бугара (Ниш, 2021)
Пут у култури Бугара и Срба (Велико Трново, 2022)
Пријатељство у култури Бугара и Срба (Велико Трново, 2023)

*ПРОШЛО И БУДУЋЕ У КУЛТУРИ СРБА И БУГАРА /
МИНАЛО И БЃДЕЦЕ В КУЛТУРАТА НА СЪРБИ И БЃЛГАРИ*

деветнаести је по реду двојезични тематски зборник,
настао као резултат сарадње Филозофског факултета Универзитета у Нишу и
Филолошког факултета Универзитета „Св. св. Њирило и Методије” из Великог
Трнова.

(6–9. априла 2023. године)

Редакција зборника

Снежана Божић, уредник	Ценка Николова Иванова
Христина Аксентијевић, секретар	Валентина Седефчева
Јелена Јовановић	
Драгиша Бојовић	

Превод резимеа

Валентина Седефчева

Сава Стаменковић

ПРОШЛО И БУДУЋЕ У ПРИПОВЕЦИ *ИСПОД* *МРТВАЧКОГ МОСТА* СЛОБОДАНА ЏУНИЋА

Тема овога рада је истраживање временског оквира приповетке *Испод Мртвачког моста* Слободана Џунића, у којој су прошлост, садашњост и будућност уско повезани у Есхатону. С тим у вези, у раду се доносе битне одреднице есхатологије назначене у овој приповеци представама из *Библије* и веровањем у постојање једног вишег, трансцендентног света заснованог на моралним вредностима, које дају смисао награди и казни на човековом путу преласка из 'света живих' у 'свет мртвих', из пролазности у бесмртност. С обзиром на то да је у приповеци обухваћен период од више од хиљаду година, есхатологија се посматра и у односу према схватању историје као повратка првобитном савршенству и апокалиптичких визија будућности као сигнала о неопходности трансформације у ново и другојачије доба. Истраживање је показало да есхатолошко у овој приповеци кореспондира са фолклорно-митолошком и религијском народном свешћу, дајући јој тиме посебан тон и аутентичан уметнички израз.

Кључне речи: приповетка, време, филозофија историје, есхатологија, апокалиптичке визије, циклуси

Основна замисао Слободана Џунића у приповеци *Испод Мртвачког моста*, али и у целокупном прозном опусу², јесте стварање једне нарочите представе света: света „на сунчевој страни” – света живих, обликованог помоћу начела миметичности, и света „иза сунчеве стране” – света мртвих, обликованог помоћу елемената фантастике. Тај двоструки, дводимензионални свет смештен је у подножје Старе планине, односно у широко схваћен завичајни простор, чије је средиште пишчево родно место Темска код Пирота. Не би ли тај свет и старопланински културни систем описао, Џунић је кренуо од самих почетака, *од почела*, од онога што постоји *одувек и као заувек*. По тој замисли, надовезује се на поетичку традицију коју је у српској књижевности започео Растко Петровић, посебно у настојању да из прасловенских дубина стигне до

¹ danijela.kostadinovic@filfak.ni.ac.rs

² Објављене су следеће збирке и избори приповедака Слободана Џунића: *Зрна* (1951), *Њива у Рудињу* (1956), *Глади* (1957), *Иза сунчеве стране* (1975), *Под кишином звездом* (1983), *Кусидол* (1983), *Свитац у свемиру* (1985), *Анђелиште* (1992), *Изабране приповетке*, приредио Павле Зорић (1986), *Испод Мртвачког моста*, приредио Радивоје Микић (1996) и *Кодема*, приредила Марија Џунић (2006). Објављени су следећи Џунићеви романи: *Виноград господњи* (1957), *Пагани* (1964), *Курјак* (1971), *Меана поред друма* (1974), *Медовина* (1979), *Оброк* (1982), *Василијана* (1990), *Чаробни камен* (1994), *Ветрови Старе планине* (1998; 2004).

збивања са почетка прошлога века и у непрестаној потрази за новим изражајним језичко-стилским кодовима.

Радња приповетке *Испод Мртвачког моста* спушта се у шести век и истовремено приказује догађаје у југоисточној Србији 30-их година XX века. Уметничким поступком удвајања и сажимања временских планова: прошлости, садашњости и будућности, Слободан Џунић несумњиво жели да у цикличном одвијању стварности открије универзална значења смрћу ограниченог човековог постојања. Мистерија постања и смрти сугерисана је посредством топоса моста као места преласка и спајања овога и онога света. Како би се разумела историјска, фолклорно-митолошка, паганска и библијска основа ове приповетке, неопходно је најпре сагледати њене есхатолошке наративе и концепте.

Појам есхатологија настао је од грчке речи $\tau\acute{o}$ $\epsilon\sigma\chi\alpha\tau\omicron\nu$ у значењу 'последњи, крајњи, потоњи, коначни' и $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ у значењу 'наука, говор'. Есхатологија представља систем религиозних учења о „последњим стварима” и догађајима – смрт, суд, загробни живот и крај света. Есхатолошке теме – суд, пакао, смрт, ускрснуће, вечни живот – заступљене су у скоро свим религијама, као и у бројним филозофским и културним системима (в. KRIM 2004: 192). Током векова хришћанске мисли оне су биле од највеће важности. У доба просветитељства унеколико су изгубиле на значају, јер је примат био на рационалистичком поимању ствари, да би у XX веку биле поново оживљене и стављене на сам врх религиозне мисли.

Према *Речнику православне теологије*, есхатологија је учење „о успостављању Царства Божијег или вечнога живота као крајњег стања искупитељског Христовог дела, стања које ће се збити на свршетку историје, када ће Он доћи у пуној слави да суди живима и мртвима” (БРИЈА 1999: 63–64). Православна теологија акцентује последње догађаје – Други долазак Христов, свеопште васкрсење мртвих, свеопшти Суд, Царство небеско, при чему их поистовећује са Божјим царством и Царством небеским.

У приступу есхатолошким темама у приповеци *Испод Мртвачког моста* у раду се полази превасходно од православне хришћанске есхатологије и егзистенцијално-филозофске мисли о есхатологији у контексту смисла постојања, смрти и будућег живота. Прошло и будуће, устремљеност ка вечном животу, суд, пакао битно одређују тематско-мотивски склоп ове приповетке, „постављене на фолклорно-митолошкој, паганској, старозаветној и јеванђелској основи са елементима Свете тајне крштења и *Откривења* Светог Јована Богослова” (КОСТАДИНОВИЋ 2019: 180). Синтезом фолклорно-митолошког и паганског са библијским слојем креира се наратив о „последњим догађајима” обогаћен апокалиптичким визијама будућности као сигнаlima о неопходности трансформације у ново и другојачије доба.

Есхатолошко време у приповеци *Испод Мртвачког моста* тесно је повезано са филозофијом историје, јер се и она бави категоријама прошлости, садашњости и будућности. У сегментима прошлости, од византијске епохе до прве половине XX века, траже се и налазе потврде о непрекидном уплитању 'више силе', трансценденције или Бога у овоземаљске људске послове. С тим

у вези, временска одредница има двојаки карактер. Са једне стране, ради се о линијском, секуларном, профаном трајању, које Мирча Елијаде одређује као „свакодневно временско трајање у коме се уписују чинови лишени религиозних садржаја” (ЕЛИЈАДЕ 2003: 110), а Чарлс Тејлор као период у коме се ствари дешавају једна за другом и кад је нешто прошло онда га више нема (ТЕЈЛОР 2011: 65). Са друге стране, иако православна есхатологија, по мишљењу епископа Јована Пурића, не прихвата циклично понављање времена, јер есхатологија није нешто што ће се одиграти тек у будућности, него на њу „ваља гледати квалитативно као већ богодаровану у садашњости могућност духовног преображаја, пресаздања, обожења човека и васцеле творевине” (ПУРИЋ 2019), ова приповетка не искључује у потпуности схватање природних циклуса у складу са народном религијском свешћу и повратак првобитном, примордијалном чину и остварењу вечне садашњости, која је „квалитативно различита од наше ’световне’ садашњости која се једва пробија између два не-ентитета – прошлости и будућности – и која ће се зауставити нашом смрћу” (ЕЛИЈАДЕ 1999: 94).

Заправо, и у (старо)словенској митологији и у (православној) хришћанској мистици, од којих Џунић несумњиво полази у конципирању ове али и других приповедака, циљ је исти – вечност или „више време”³. Стога „последњи догађаји” у наративном ткиву приповетке *Испод Мртвачког моста* трансформишу историјску, линијску, хронолошку историчност у вечну садашњост (*nunc stans*) и подсећају на есхатолошку будност у ишчекивању спасења.

У том контексту, а имајући у виду да бескрајна поворка живих и мртвих из приповетке *Оскоруша* Слободана Џунића наставља своје кретање у приповеци *Испод Мртвачког моста* са тежњом да у наслагама прошлости, у „времену почетка” како га назива Мирча Елијаде, назре суштину садашњости и будућности и пружи одговор на питање куда то иде човек, стиче се утисак да Џунић ову приповетку, преко посредничке функције моста између оностраног и ононостраног света, нимало случајно не започиње представом времена када се почео успостављати поредак и када се одиграо велики догађај и преокрет у историјском и религијском смислу – борба између иконофила и иконокласта.

Приповедање се зачиње у далекој прошлости „негде у шестом веку, пре хиљаду и ко зна колико стотина година” (ЏУНИЋ 1996: 199)⁴, што се поклапа са доласком Словена на Балкан, а народна прича је та која га обнавља и приближава времену садашњем и будућем. Напоменом на почетку да о тим збивањима „постоји прича” (ИБИД), нарација се премешта на раван мита и легенде, што ће водити даљој двојној антрополошкој, културолошкој, социолошкој и рели-

³ „Више време” је општији појам од вечности, који уводи канадски филозоф Чарлс Тејлор у књизи *Доба секуларизације* (*A Secular Age*, 2007). Под тим појмом подразумева сабирање и преуређивање секуларног времена и симултану кохерентност деловања свих времена: прошлости, садашњости и будућности (ТЕЈЛОР 2011: 64).

⁴ Цитати у раду наведени су према издању: ЏУНИЋ, Слободан. „Испод Мртвачког моста”. У: Радивоје Микић (ур.), *Испод Мртвачког моста*, Изабрране приповетке, Ниш: Просвета, 1996, стр. 199–257.

гијској подели текста „на свет природе и свет културе, свет паганства и свет хришћанства, свет иконофила и свет иконокласта, свет људи и свет животиња, свет мушкараца и свет жена, свет тамних вирова и свет сунчеве воде, свет живих и свет мртвих” (КОСТАДИНОВИЋ 2019: 182), као и на свет оних који, у жељи за бесмртношћу, чине погрешку и ступају пред Страшни суд.

А да се прича заиста десила у људској историји потврђује богата топономастика, која има за циљ да јој обезбеди веродостојност и уклони сумњу читаоца у истинитост (при)казиваног. Већ у самом наслову помиње се Мртвачки мост, чиме му се, на извешан начин, даје централна позиција у просторном и семантичком одређењу приповетке. Мртвачки мост се налази на Старој планини изнад реке Темштице, између Џунићевог родног села Темске и Топлог Дола. У народу и данас живе бројне легенде о настанку и опасностима које овај мост крије. Радња уводног дела приповетке одвија се у Тауресијуму (грч. Ταυρίσιον, лат. Taurisium, Tauresium), позноантичком селу и рановизантијском утврђењу у коме је рођен цар Јустинијан I. На основу сведочанства хроничара Јована Антиохијског из VII века претпоставља се да се налазило негде у близини Ниша. Ту претпоставку потхрањује и Џунић лоцирајући га у самом тексту у област Наисуса, у подручје села Матејче, Сићево, Рињ, Вргудинац, Јелашница, Дивљана. Уз Тауресијум, у првом поглављу приповетке помињу се и антички град Трапезунт, престоница некадашњег Трапезунтског царства, једне од византијских држава насталих након крсташких освајања 1204. године, са хералдичким обележјем двоглавог орла на црвеном пољу (треба поменути да се орлу у приповеци дају нарочита симболичка својства и да је орао у митском пантеону Горње Мезије, где се збивају поједини догађаји приповетке, уживао велико поштовање), и река Тимакус, данашњи Тимок. Даљи ток приповетке просторно се шири на пределе некадашње римске провинције Горње Мезије да би се радња сконцентрисала око Малог Цариграда, кланца Дервена (данашња Сврљишка или Нишавска клисура), Орловог камења на Старој планини, Копривштичког крста на путу од Пирота ка Завојском језеру и других места према Бугарској и Влашкој.

Иницијални наративни сегмент првог поглавља приповетке у знаку је преласка из хаоса у космос. Снажно време почетка описано је рођењем човека у Тауресијуму који је на крштењу добио име Ватађија. Свој посед ширио је крчењем шума, а по професији је био стратиот, војник, плаћени ратник спреман да у сваком тренутку помогне цару у рату. На самом почетку приповедач издваја нарочите врлине овога јунака: необичну снажност и сналажљивост. Захваљујући тим особинама, али и војничкој и социјалној способности да се ласкањем додвори великодостојнику, убрзо ће му се приближити и овај ће му поверити све тајне, „па и оне које је крио и од земље” (ИБИД: 199), даровати му блага од бакра, сребра и злата, кациге и штитове, сопствени златни прстен са „бесценим, алемом каменом са светлошћу звезде, што га је дотле носио на руци” (ИБИД), оженити га рођеном сестром Полексијом и увести у свој род.

Мотиви искушења, кршења дужности и обавеза, етичких кодекса, природних норми и Божјих заповести повезују се у првом поглављу са есхатолош-

ким питањима вечног проклетства и природе суда. Јунак Ватађија прођи ће кроз моралну и духовну кризу у време борби између иконокласта и иконофила, када ће, након неког васељенског сабора на којем су осуђени иконокласти, издати великодостојника одајући непријатељима све његове тајне. Потом, налазећи оправдање за своје поступке у разлозима државе и царства, постаје од „клетвеника клетвеник” (ИБИД: 200) и оптужује свог владара да је рушио култ икона, да је, премда хришћанин, као сваки паганин палио пролећне огњеве по бреговима, приносио жртве, славио паганске светковине, „певао песме у славу бербе грожђа и неговао винову лозицу, да му се, као винском богу око палице, вије око довратка на улазним вратима куће” (ИБИД). Затим се оглушује о свету тајну брака. Најпре је унаказио Полексијино лице да би је после отерао и оженио се другом женом. Горд и ташт, предност ће дати материјалним над духовним стварима и задржати сва блага које му је великодостојник дао у љубави и милости. Славу и углед гради на лажима да је одувек био великодостојников противник и да је прстен са *бесценим, аломом каменом са светлошћу звезде* освојио у некој бици у Трапезунту. Најзад, чини највеће сагрешење – жели бесмртност како би могао вечно уживати у стеченим материјалним добрима и због тога ће предузети мере да себе окује „како му у трошно и смртно тело никада не би ушла смрт” (ИБИД: 201).

Вечно проклетство, казна и суд упућују на то да је Џунић у овој приповеци следио библијски образац по којем грешници праведно бивају кажњени због непослушности, неразборитости, склоности ласкању, превари, прељуби, чињена зла другоме, сујете и гордости, јер „Господ мрзи очи поносите, језик лажљив и руке које прољевају крв праву, срце које кује зле мисли, ноге које брзо трче на зло, лажног свједока који говори лаж, и ко замеће свађу међу браћом” (*Приче Соломунове*, Гл. 5. 6).

Највећа погрешка коју чини јунак Ватађија јесте преузимање Божјег деловања и посредовања и покушај изједначавања са Богом. Исту погрешку поновиће у даљем тексту приповетке и други јунак, великодостојник, којем су, након новог историјског обрта и неког другог васељенског сабора, на којем су осуђени иконофили, враћена ранија звања и части, „и то са ореолом великомученика око главе и око судбине, и са изгледом да једнога дана буде подигнут на штит и проглашен за василевса” (ИБИД). Великодостојник преузима улогу Бога и кажњава Ватађију најтежом казном очито се руководећи старозаветним принципом правде „око за око, зуб за зуб, руку за руку, ногу за ногу” (2. Мојс. 21:23, 3. Мојс. 24:20), а не хришћанским начелима љубави и опраштања. Великодостојник крши и Божје и људске законе, што, са друге стране, наговештава почетак новог историјског доба у приповеци – доба безакоња и безаконика који у њему владају.

У одмазди репликативног карактера великодостојник се најпре појављује у улози клеветника оптужујући Ватађију да је свуда васпостављао култ икона, да се као велики животољубац удружио са силама таме и да је, иако хришћани, палио у пролеће паганске ватре. Након што му је одузео звања и части и сва блага, дао је да га свирепо муче усијаним жарачем по лицу како би осветио

сестру Полексију, да га кастрирају, одсеку му уши, нос и десну руку до лакта и делове тела баце у Тимакус. Празноверан, одсечену десну руку са прстеном *са бесценим, алемом каменом са светлошћу звезде* ставља на највишу и недохватну стену, „можда у оном истом Трапезунту” (ИБИД), за опомену људима у будућности шта ће им се догодити уколико од клеветника постану клеветници. Тиме се подвлачи веровање да са увећањем зла и злодела Страшни суд бива све ближи.

Сама пак чињеница да се не повинује Божјој промисли ставља га у једнако грешну позицију судије, који свирепишћу надмашује и самог грешника. То ће у самом тексту приповетке створити погодно тло за дејство више инстанце која не престаје да упозорава човека да је опсег његовог деловања на земљи ограничен и настанак чуда о нестанку десне руке са прстеном:

„Већ следећег јутра, међутим, при сунчеву рођају, руке онде није било, и узалуд су вршена опсежна испитивања и истраживања: нико је никада није нашао, нити се икада више ишта чуло о њој.” (ИБИД: 202)

Наведени наративни фрагменти, који тематизују есхатолошке мотиве кажњавања грешника и суда, показују вешту приповедачку стилизацију библијских и образаца народне легенде, дајући овој приповеци посебан тон и аутентичан уметнички израз. Отклон од Бога и преузимање онога што припада домену његовог деловања апострофира долазак библијског последњег времена активiranог расцепом између великодостојничковог хришћанског идеала љубави и милости с почетка приповетке и његовог моралног пада и преображаја у клеветника и осветника у даљем приповедном току. Последњи степен у градицијском низу грехова је великодостојничков гнев. Разгневлен, издаје наређење калуђерима зилотима да на Ватаћију баце вечно проклетство да се окове и да никада не умре, чиме, парадоксално, испуњава наизглед његову највећу жељу за вечним животом.

Будући да је великодостојник прекршио Божје законе, спровођење казне окивања значиће својевидан сотериолошки одговор на питање смрти („ушла у њега нека једва видљива твар, боје коже, меса и крви, и зауставила га у поодмаклом добу у коме је био”, ИБИД) и окретање епистемичкој потрази за тајном човека и његовог смрћу ограниченог земаљског постојања. Представа о телу као о врчу, који када се једнога дана испуни „по закону од Почетка и Праузрока више не сме и не може да се пуни, да се не би прелио ни за кап, а још мање сме да се пуни до краја света” (ИБИД), ослања се на народну религијску свест о подвојености тела и душе. „Укључивши у овај опис”, наводи Радивоје Микић, „подвостручења Ватаћијиног бића и речи 'почетак' и 'праузрок', приповедач нам јасно ставља до знања да је његова прича и есхатолошка бајка, бајка о ономе што се збива од почетка па 'до краја света'” (1996: 330).

Тренутак окивања узроковаће Ватаћијино даље лутање од земље до земље, од народа до народа у потрази за смрћу, са једином надом да ће га узети када пронађе своју руку са прстеном *са бесценим, алемом каменом са светлошћу звезде*. Лајт-мотивским понављањем мотива руке са прстеном алудира

се на доминантну позицију више инстанце, трансценденције Бога и Природе. Персонификацијом смрти („смрт га није хтела, готово је бежала од њега, или би зажмурела на оба ока, чим га види”, ИБИД) продубљује се двојака јунакова природа, који жели смрт, али се и не усуђује да прекрши још један Божји закон и изврши самоубиство. Тако лута очуђеним време-простором тражећи смрт „после, то јест далеко раније, ако је уопште било” (ИБИД: 203). Његово лутање причу из (псеудо)летописног и (псеудо)хагиографског казивања преводи на бајковно-митолошку и легендарну раван, тако да ће и само приповедање на крају првог поглавља приповетке задобити форму легенде о кланцу Дервену и стрмом и окомитом Орловом камењу, које као да израста из паганских дубина са друге стране света са чудно изрезбареним источњачким иконостасима и арабескама, дверима, тројевратим вратницама које отварају врата тамног вилајета. Сви ти чудни слојеви, како истиче Микић, представљају покушај Слободана Џунића да се „кроз причу, зађе иза самог времена, да се дође до онога тренутка кад су све ствари и појаве постојале у неком првобитном јединству, у неком заувек ишчезлом сагласју” (МИКИЋ 1996: 331). И одиста, од прве до последње реченице приповетке *Испод Мртвачког моста* постоји одређена доза симултаности, која чини да приче живе једна у другој, то јест да се догађаји из прошлости пројектују на будућност, која није ништа друго до одговор на прошлост.

Легенда о Орловом камењу, које се налази на самом улазу у тамни вилајет, носи у себи симболику орла као Божје птице, симбола моћи и бесмртности, господара небеског пространства, птице која је у исто време и једна од четири апокалиптичне звери, о чему је писао и Радивоје Микић (ИСТО). Осим тога, апокалиптичке слике у наредним поглављима приповетке представљају својеврсну реминисценцију *Откривења Светог Јована Богослова*:

„Проломи се небо, отворише се, учини се, све уставе небеске, груну јака киша са ветром, ветар побара много дрвећа, засеваше муње, затрешташе громови – саме из себе, чини се, из своје тишине, из неке своје душе, стене бацају муње и громове. И видовити и невидовити видеше како оживљују камена чудовишта – блештавих очију, из чељусти бљују снопове варница, огњене вериге и верижнице.” (ИБИД: 217–218)

Апокалиптичке визије и есхатолошке теме Судњег дана и пакла („Пакао на земљи, рекоше, од кога је у прадавна времена ваљда била и изграђена Паклештица, место Василеоса Максута, и других”, ИБИД: 218), укрштене са уметничким поступцима *пројекције једног на друго и спајања једног с другим*⁵ (змаја у мачку, тигра у цврчка, лава у пса, риса у стеону краву и слично), којима Џунић често прибегава у својој прози, пружају дубљи увид у трансцендентну

⁵ О уметничком поступку Слободана Џунића, помоћу кога *једно* постаје *друго*, писао је Радивоје Микић у поговору „Слика света у приповеткама Слободана Џунића” у издању: Радивоје Микић (ур.), *Испод Мртвачког моста*, Изабране приповетке, Ниш: Просвета, 1996, стр. 323. О уметничком поступку *пројекције једног на друго* писала је Данијела Костадиновић (в. КОСТАДИНОВИЋ 2019).

стварност која укључује и један други временски, просторни и искуствени свет и потпуније „виђење преображенога Сина Човечјега” (*Откривење Јованово*, Гл. 1. 2.) као крајњег апокалиптичког исхода.

Бајковно-митолошка и легендарна подлога приче о Орловом камењу усмериће даљи приповедни ток на неколико наративних рукаваца обједињених иницијативним и метафизичким симболизмом Мртвачког моста као тачке у коју се уливају векови, преламају живот и смрт и спајају оностраност и оностраност. Очигледно је да Слободан Џунић концепцију оностраног и ононостраног света пре свега заснива на српској религијској мисли о другој реалности, која се налази у нама самима и постоји у свим бићима, предметима, материјама, појавама, збивањима који чине људски свет, то јест слика оностраног урамљења је у оностраност (в. БАНДИЋ 2004: 23).

У том смислу, други, трећи, четврти и пети део приповетке представљају симултано продужење и пројекцију збивања приказаних у уводном поглављу. Уколико се у анализи пође од тога, долази се и до могућег схватања јунака у следећим поглављима, Теофила Пронђе, Вагабунда/Стратиота из Риња и Василеоса Максута, као поновног утеловљења Ватађије и великодостојника из првог дела приповетке.

Прича о Ватађији, великодостојнику, руци са прстеном и Орловом камењу прекида се увођењем новог јунака Теофила Пронђе, чије име носи симболичку конотацију у значењу љубитељ бога (изведено од грчке речи Θεόφιλος). Смештајући причу у 30-те године XX века, приповедач истиче сумњу, забрану и казну као кључне чиниоце мотивисања заплета. Јунак Теофил Пронђа има задатак да у необичном простору од Малог Цариграда и на посебно опасној деоници од Орловог камења до Мртвачког моста направи пут. Сем подразумеване практичне сврхе да омогући лакше кретање, путу се у овој приповеци, преко оних који сумњају и супротстављају се његовој изградњи, дају архетипска својства са којима у најужој вези стоје забране које прате путовања:

„Он ће да води од нас а не камто нас”, рекоше ови, да ће пут одводити од њих и да неће доводити к њима, него мрак и пропаст. „Где пут прође, ту више Бога нема, нема части и поштења ни човечанскога образа! Скупи се глотница, изрод, из целог света, све упропасти.” (ИБИД: 206)

Супротстављање изградњи пута, посебно у недовољно познатом простору Орловог камења и Мртвачког моста, има своје извориште у народном веровању да пут у царство мртвих води кроз гору, планину, те да вода представља границу са доњим светом и зборно место душа умрлих (в. ЧАЈКАНОВИЋ 1994). А пошто пут води до Мртвачког моста, који означава спону са другим световима, место преко кога пролазе и живи и мртви, а испод кога протиче вечна река људског живота, „која, као и свака река, пре но што нађе свој пут, своје корито, силовито удара час на ову час на ону страну, као луда, да би текла даље, у бескрај, док, веле, не залута у неко море” (ИБИД: 255), али и место могућности моралног прочишћења и духовног усавршавања у вечном људском напору за досезањем виших, трансцендентних простора и времена које нади-

лази појавну свакодневицу, створени су сви услови да из дубина шестог века поново изрони Ватађије.

Са друге стране, раскидање са традицијом и културним наслеђем заједнице уводи и Теофила Пронђу, можда пореклом из Тауресијума, како казује прича, у ред грешника:

„Али Теофил Пронђа – који је већ био изградио многе деонице и путеве, и прошао кроз многа искушења – за то не даде ни пет пара. ’То има да буде пут’к, путић, пут над путевима’, састави три прста, као човек када хоће да се прекрсти, па их целива, као да целива тај пут, који већ види, колико је леп.” (ИБИД: 206–207)

Нарушавање склада у међуљудским односима и кршење традиционалних норми последично ће водити последњим временима којима претходи архетип о браћи непријатељима.

Архетипски мотив сукоба међу браћом семантизује историјско време Великог раскола – поделу цркве, где једна исповеда да је за причешће квасни хлеб онај прави, а друга да је то бесквасни. На тај начин, прошлост, садашњост и будућност су у приповеци уско повезани у Евхаристији и Есхатону, који за хришћанина „започиње у Цркви Христовој када примамо свету Тајну Крштења и потпуно се сједињујемо с њим у светој Тајни Евхаристије” (ПУРИЋ 2019). Међутим, да јунаци Џунићеве прозе, у суштини, нису далеко одмакли ни од паганства потврђује чињеница да је појединима једино важно да хлеба има у изобилју и некрштеног вина у које није сипана вода.

Јунак приповетке Теофил Пронђа ће на ледини у подножју Орловог камења подићи три баракe, довести каменоресце и друге раднике, као и Циганку из Росомача Ђериму да му буде водоноша, куварица и разбибрига. Преко Циганке Ђериме успоставља се још једна веза са оностраним. Сама чињеница да Ватађија најпре среће Циганку Ђериму, како истиче Радивоје Микић, упућује на везу јунака са доњим светом, јер су у многим културама народима тамније пути давана мистична и демонска својства, а у веровањима Срба таква својства су имали Цигани (МИКИЋ 1996: 337). Смештајући у наративни оквир бића граничних светова (Ђерима поседује натприродне моћи: видовита је, може да види шта се дешава са оне стране реке, уме да „вражука” и да плотским задовољством учини мушкарце прозорљивијим), Џунић пружа јединствен поглед на свет који сублимира тајне знања бића из друге димензије о будућим догађајима који ће пресудно утицати како на појединце тако и на целокупно друштво. Поред симболичко-семантичке и структурне функције (уметање анегдоте проистекле из развијања и ширења познате народне изреке „Циганче се дави на крају”), лик Циганке Ђериме има и важну улогу у моделовању гротескно-реалистичке слике фикционалног света. Наиме, идеја изградње пута спушта се и детронизује кроз материјално-телесно и еротско начело олично у Ђеримином лику у чијем међуножју утеху налазе многи радници, животољупци попут Ватађије, који мукотрпно раде за цркавицу, па и њу им Пронђа закида.

Ватађијина потрага за смрђу и немогућност да је нађе наставља се причом о јунаку Вагабунду, кога Теофил Пронђа поставља за настојника у изградњи пута.

Недвосмислени сигнали да су се интенције Слободана Џунића кретале у правцу преклапања и укрштања словенске паганске са старозаветном и хришћанском сфером огледају се у низу митолошких, фолклорних и библијских парафраза: од Вагабундове борбе са орлом, птицом која има значајно место и у народним веровањима и у *Библији* (о симболици орла в. FORBES IRVING 1990: 235–237), до померања симболичког тежишта ка риби као заштитном знаку првих хришћана („Сутрадан ујутру, чим отвори очи, Вагабунд виде да од кавеза и од орла и мачке у њему нема ни трага – само лесе на својим местима, у реци и њима риба до колена”, ИБИД: 213); од колективног искуства садржаног у народним пословицама „Да је добар брат, и бог би имао брата”, „Ко ти ископа око, брат, зато је тако дубоко”, „Брат за брата, сирење за паре”, „Свој својега не храни и не облачи, тешко ономе ко га нема” и „Ако нећеш брата за брата, ти ћеш чуждинца за господара” до старозаветног каинавелијског сукоба међу браћом, Вагабундом и Теофилом Пронћом („Иако Авел, то јест млађи брат, по очевој смрти, и обредном обреду, брзо је сео у чело стола, на очеву столицу, тамо где је требало да седне старији, који је – за очева живота – увек оцу седео о деснују, а не он, који је седео, за очева живота, кад би био на огњишту. Због тога га тај, његов старији брат, умало није слистио са лица земље, као Каин Авелја, што није учинио због мртвога оца и обредног обеда и живог огња на огњишту, као и да не би расцвело матер и другу браћу и сестре. Али је, зато, понео отворену, тешку и крваву рану, која ће крварити и пећи га и у гробу; кад год се тога сети”, ИБИД: 226); од јеванђелске параболе о блудном сину („А што је млађи, тај Теофил Пронћа, можда сав кућевни терет носио на својим плећима и сâм бранио огњиште од разбојника, лопова и покварењака, док се тај старији, као блудни син, смуцао по свету, бајаги и зарад чужде среће”, ИБИД: 226–227) и експлицитног позивања на библијски извор и Свету Тајну Крштења („окупан у сунчевој води и плаветној небеској роси као Крститељ Јован у реци Јордану”, ИБИД: 251) као увода у есхатолошко преображење (Ватаћија орловским погледом обухвата свет од почетка до краја) до митских простора оностраности и тамног вилајета, у који се улази кроз тројеврате вратнице („... неки ловац на дивљач и рибе у прастарој словенској шуми у прапостојбини – кроз тројеврате вратнице улази у тамни вилајет, који се, према причама, налазио иза оних зидурина. И видеше, такође, како се тешка врата тога вилајета склопише за њим”, ИБИД).

Вагабундов етички и религијски дуализам између верника и апостате водиће моралном паду и мистериозном нестанку: односи га орао у чијим је очима видео смрт, што би се могло тумачити и као повратак паганству, док реакције Теофила Пронће, које се заснивају на милосрђу и опраштању (неће се светити Вагабунду нити га прогнати, радницима ће повећати наднице, отераће Ћери му, али ће је и вратити и повећати јој надницу након проведене ноћи са њом у шипражју), подлежу тумачењу делимичног преласка у хришћанство и спознаји да су сви људи браћа:

„Тада осетише један другоме смрад из уста, да им је исти, човечији – сетише се да су браћа.” (ИБИД: 238)

Између Вагабунда и Теофила Пронђе постоји нека тајанствена, мистична повезаност, нека неумитност на коју у приповедном свету указује амблематични јунак Василеос Максут. Та неумитност повезује Теофила Пронђу и са Ватађијом, о чему сведочи његово позивање на *Разлоге Државе и Царства* у заштити изградње пута исто као што је то некада чинио Ватађија тражећи оправдање за издају господара:

„Ово је државни пут, није мој! Ја ћу опет да идем у ћутук, код Батлије, да тражим да овде дође војска! Или ако ви нећете, губите се – ја ћу све сам!” (ИБИД: 229)

Прича о Вагабунду сажима елементе необичног рођења, мита о отмици, путовања у пратњи психопомпа, екстатичног искуства, грешног земаљског живота, кривице, казне, смрти, пакла, колективног памћења и колективног заборављања. Демаскирање овог јунака извршено је након његове смрти. Тек тада се сазнаје оно што би могло бити истина јер је цела истина „увек несазнатљива” (ИБИД: 246). Овом причом, чији је преносилац Љубен из Љубаве, отвара се једна од највећих тајни, тајна „живота и смрти” и покреће идеја пакла и есхатолошког спасења. На почетку приче доводи се у питање Вагабундово порекло. Он није немачки Вагабунд, како се испрва мислило, него Стратиот Страта из Риња, вероватно рођен у истом месту у коме је рођен и Ватађије. Поступком спајања једног бића са другим, „једном врстом неочекиваног паралелизма, једино се могла показати не само истоветност онога што је, на први поглед, различито већ и оно што је много важније – на каквој се подлози остварују небеске и подземне тајне” (МИКИЋ 1996: 338) и разазнају ликови кроз вишевековну тмину. Садржај приче о Вагабундовом рођењу у контексту теме живота и смрти има логичан наставак у мотиву отмице. Док је још био у пеленама, зграбио га је орао и однео на Трапезунт да му искључа мозак.

Пошто су истакнуте садржајне вредности, неопходно је указати и на могућа симболичка значења мита о отмици инкорпорираног унутар приповетке *Испод Мртвачког моста*. У првом реду симболизам је изражен кроз однос Вагабунда према птици која га је отела. Отмица увек у себи садржи најмање два актера: насилника и жртву. Орао се јавља у функцији психопомпа, али је познато и да се божанство може прерушити у орла, док је сама отмица симбол смрти и растављања душе од тела. Након што је одведен на широку и равну плочу Трапезунта, спасили су га овчари и козари. Вагабунд се враћа у свет живих, међу људе, и постаје алегија палог човека. Гони све што лети, врапце, синигаре, чешљугаре, врране, гавране и најзад и орлове када је сазнао шта му је један од њих учинио. То објашњава епизоду садистичког мучења орла која је у претходним деловима приповетке остављала утисак недовољно мотивисане радње. Хтонском нагласку тог дела приче доприносе мачка, коју Вагабунд ставља у кавез са орлом како би му самртне муке биле најстрашније, и змије отровнице, на које насрћу орлови. Уколико се има у виду да је змија и симбол бесмртности, онда се може разумети Вагабундова радост што је каменом погодио у главу једног орла који је насрнуо на змију и убио га. Даљи низ Вагабундових грехова чине славољубивост, расипништво, лењост, склоност насиљу и „којекавим

будалаштинама” (ИБИД: 247). У таштом заносу одлучује да затресе Орлово камење и тако затре орловско племе али, док се буде хватао за једну избочину, налетеће на њега онај исти орао кога је својевремено држао заробљеног у камену и отићи ће „небеском стазом – у пакао!” (ИБИД: 245).

Високе висове Орловог камења досегнуће Ватаћија, који није могао да нађе смрт иако ју је тражио, за разлику од Вагабунда, који „нађе смрт бежећи од ње” (ИБИД). Досезање високих висова указује на повратак првобитном савршенству. Ватаћија није више стратиот и клеветник какав је био, а његова дугогодишња потрага за смрћу и кретање кроз векове стилизовани су посебним начином говора са неким прастарим и у исто време и страним нагласком. Сажимањем временских планова, прошло и садашње збијају се у једно. То, са друге стране, омогућава да човек из VI века лако покрене у људима из прве половине XX века сећање на прехришћанска и ранохришћанска времена:

„Сетише се да и сами, као најзагрижеји иконокласти, руше иконе и грде и псују и њих и свете ликове на њима, кад им живот – због сиротиње, глади, болештина, пореза, приреза, обести и насиља моћних и којекаквих батлија, дозлогрди. И да, часак касније, кад их ухвати прпа, од смрти, на пример, ове исте ликове као највећи иконофили целивају и клечећи, пред њима се крсте и пале кандила, свеће и тамјан. И да, као прави пагани, многобошци, пале олалијске огњеве од суве трешњеве и вишњеве коре и сламе и витлају њима по бреговима и сокацима у један покладни недељни сутон пред пролеће, ради његова доласка, приређују светковине и певају песме у славу бербе грожђа и гаје винову лозицу. Да им се, као неком давном, покојном винском богу око палице, вије око довратка на улазним вратима куће, нарочито кад је сва разлепљена, од земље и сламе од пре ко зна колико векова.” (ИБИД: 235)

Будући да израста у метафору људске жеље за вечним животом, Ватаћија ће једини успети да се попне на Орлово камење да би и тамо потражио изгубљену десну руку са прстеном *са бесценим, аломом каменом са светлошћу звезде*, једини ће моћи да уђе у челуст диносауруса и извуче Наода (реч је о варијацији опште митеме о напуштеном детету). Да је то последња станица његовог чистиштва, јер предност даје духовном, саможртвовању ради Наодовог спасења, потврђује купање у сунчевој води и небеској роси од плаветнила и слика старог, големог орла са руком у кљуноу на чијем је прсту „блистало нешто као дневна звезда” (ИБИД: 250). У том тренутку је и земља затутњала, нешто је пукло и одјекнуло много даље од Наисуса и Тимакуса, „као да се земља пролапа и цео Дервен руши” (ИБИД: 251), глава диносауруса се сурвава у бездан и отварају се тројеврате вратнице тамног вилајета иза којих нестаје Ватаћија. На тај начин, кроз сједињење јунака са нечим ’вишим’, несазнатим и непознатим, долази се до „последњег догађаја”, то јест до Есхатона.

На крају овог разматрања може се извести закључак да се Слободан Џунић у приповеци *Испод Мртвачког моста* ослања како на универзалну тако и на индивидуалну есхатологију, разматрајући круцијална есхатолошка питања: проклетство и природу суда, знамења апокалипсе, пакао, чистиштва, вечни живот и опште спасење.

Цитирана литература

- БАНДИЋ, Душан (ур.). *Народна религија Срба у 100 појмова*. Лексикон. Друго, исправљено издање. Београд: Нолит, 2004.
- БРИЈА, Јон (ур.). *Речник православне теологије*. 2. ред. издање. Београд: Хиландарски фонд при богословском факултету СПЦ, 1999.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро, Вук Ст. КАРАЦИЋ (прев.). *Свето писмо Старога и Новога завјета*. Београд: Библијско друштво, 2010.
- ЕЛИЈАДЕ, Мирча. *Свето и профано*. Превео Зоран Стојановић. Сремски Карловци / Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2003.
- ЕЛИЈАДЕ, Мирча. *Слике и симболи, огледи о магијско-религијској симболици*. Превео Душан Јањић. Сремски Карловци / Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1999.
- КОСТАДИНОВИЋ, Данијела. *Магични реализам Слободана Џунића*. Београд: Албатрос плус, 2019.
- МИКИЋ, Радивоје. „Слика света у приповеткама Слободана Џунића”. У: Радивоје Микић (ур.), *Испод Мртвачког моста*, Изабране приповетке, Ниш: Просвета (1996): стр. 323–349.
- ПУРИЋ, Јован, епископ. *Историја и Есхатон*. Српска православна црква, 10. јануар 2019. <http://arhiva.spc.rs/sr/istorija_eshaton.html> Посећено 1. 1. 2024.
- ЧАЈКАНОВИЋ, Веселин. *Студије из српске религије и фолклора: 1925–1942*. Београд: Српска књижевна задруга / БИГЗ/Просвета/Партедон, 1994.
- FORBES IRVING, Paul M. C. *Metamorphosis in Greak Myths*. Clarendon Press, 1990.
- KRIM, Kit (ur.). *Enciklopedija živih religija*. 2. fototipsko, dopunjeno izdanje. Beograd: Nolit, 2004.
- TEJLOR, Čarls. *Doba sekularizacije*. Beograd: Albatros plus / Službeni glasnik, 2011.

Извор

- ЏУНИЋ, Слободан. „Испод Мртвачког моста”. У: Радивоје Микић (ур.), *Испод Мртвачког моста*, Изабране приповетке, Ниш: Просвета (1996): стр. 199–257.

Даниела Д. Костадинович

МИНАЛО И БЪДЕЩЕ В РАЗКАЗА „ПОД МОСТА НА МЪРТВИТЕ” ОТ СЛОБОДАН ДЖУНИЧ

Темата на настоящата статия е посветена на темпоралната рамка на разказа „Испод Мртвачког моста” / „Под Моста на мъртвите“ от Слободан Джунич, в който минало, настояще и бъдеще са тјсно свързани в Есхатон. На тази основа в изследването се стига до важни закључения за есхатологијата, която в разказа е съ-

отнесена с библијските представи и с вјрата в съществуването на един по-висш трансцендентален свят, основан на морални ценности, които придават смисъл на наградата и наказанието по пътя на човешкото преминаване от „света на живите“ в „света на мъртвите“, от преходното в безсмъртието. Имайки предвид периода от над хиляда години, който обхваща творбата, есхатологията е разгледана и от гледна точка на възприемането на историята като завръщане към първичното съвършенство и апокалиптичната представа за бъдещето, като сигнал за необходима трансформация в ново и различно време. Изследването показва, че есхатологичното в разказа кореспондира с фолклорно-митологичното и религиозното народно съзнание, придавайки му специфична интонираност и автентичен художествен изказ.

Ключови думи: разказ, време, философия на историята, есхатология, апокалиптични представи, цикли

Данијела Д. Костадинович

ПРОШЛОЕ И БУДУЩЕЕ В РАСКАЗЕ СЛОБОДАНА ДЖУНИЧА „ПОД МЕРТВЫМ МОСТОМ“

Темой данной статьи является исследование временных рамок рассказа Слободана Джунича „Под Мертвым мостом“, в котором через Эсхатон тесно связаны прошлое, настоящее и будущее. В связи с этим в статье представлены важные показатели эсхатологии, обозначенные в этом рассказе представлениями из „Библии“ и верой в существование высшего, трансцендентного мира. Этот трансцендентный мир выстроен на нравственных ценностях, которые придают награждению и наказанию смысл на пути человека из «мира живых» в «мир мертвых», на пути из переходности в бессмертие. С учетом того, что рассказ охватывает период свыше тысячи лет, эсхатология здесь рассматривается в том числе и по отношению к пониманию истории как возвращения к первобытному совершенству и апокалиптических видений будущего как показателя необходимости преобразования в новую, иную эпоху. Исследования показали, что эсхатологическое в этом рассказе соответствует фольклорно-мифологическому и религиозному народному сознанию, что придает ему особый тон и аутентичную художественную выразительность.

Ключевые слова: новелла, время, философия истории, эсхатология, апокалиптические видения, циклы

ПРОШЛО И БУДУЋЕ У КУЛТУРИ СРБА И БУГАРА
МИНАЛО И БЃДЕЩЕ В КУЛТУРАТА НА СЪРБИ И БЪЛГАРИ

Издавач

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, деканица

Координаторка Издавачког центра

Доц. др Сања Игњатовић, продеканка за научноистраживачки рад

Лектура

Ђорђе Шуњеварић

Техничко уредништво

Дарко Јовановић (Дизајн корице)

Милан Д. Ранђеловић (Прелом)

Ирена Вељковић (Дигитализација)

Формат

17 x 24

Тираж

10 CD-а

Штампарија

Филозофски факултет у Нишу

Ниш, 2024.

ISBN 978-86-7379-646-8

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41(082)
811.163.2(082)
821.163.41(082)
821.163.2(082)

ПРОШЛО и будуће у култури Срба и Бугара [Електронски извор] =
Минало
и бђдеше в културата на Срђби и Бђлгари : тематски двојезични зборник
радова / Приредила Снежана Божић. - Ниш : Универзитет, Филозофски
факултет,
2024 (Ниш : Универзитет, Филозофски факултет). - 1 електронски оптички
диск
(CD-ROM) : tekst ; 12 cm. - (Библиотека Сусрети / [Филозофски факултет,
Ниш] ; 19)
Системски захтеви: Нису наведени. - Тираж 10. - Радови на срп. или буг. језику.
- Белешке
о ауторима = Белешки за авторите. - Напомене и библиографске референце
уз текст
. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеа на енгл. и срп. или буг. језику.
ISBN 978-86-7379-646-8
а) Српски језик -- Зборници б) Бугарски језик -- Зборници
в) Српска књижевност -- Зборници г) Бугарска књижевност -- Зборници

COBISS.SR-ID 143431945